

СУДОУСТРІЙ, ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ І СУДОЧИНСТВО

УДК: 342.95

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-80-98](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-80-98)

Берназюк Ян Олександрович,

доктор юридичних наук, професор заслужений юрист України, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, м. Київ, Україна, e-mail: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА (ПРАВОВЛАДДЯ) ДЛЯ ВИРІШЕННЯ КОЛІЗІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. У статті висвітлено суть підходу до вирішення колізій у законодавстві на підставі застосування принципу верховенства права. Визначено нормативно-правове підґрунтя застосування підходу, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над іншими правовими нормами. Охарактеризовано сутність підходу щодо «найбільш сприятливого для особи» способу тлумачення законодавства, яке містить колізійні норми.

На підставі аналізу законодавства та практики Верховного Суду автором доведено, що одним з базових підходів до подолання колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права. Визначено, що такий підхід ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над нормами інших актів законодавства, що визначено ч. 2 ст. 8 Конституції України. Аргументовано, що при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів, що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних.

Доведено, що застосування підходу «на користь особи та/або суспільних інтересів» або надання пріоритету більш важливому праву особи (при наявності конкуренції між різними правами різних осіб) для подолання колізії у законодавстві ґрунтується на конституційній zasadі верховенства права та пов'язане з обов'язком держави щодо дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону».

Автором з'ясовано, що підхід «на користь особи та/або суспільних інтересів» обумовлений обов'язком суду, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, надавати пріоритет розширеному тлумаченню положень Конституції України, які містить не тільки норми прямої дії, але і принципи та цінності, що гарантує ефективний захист конституційних прав і свобод особи.

Ключові слова: правова колізія, правова визначеність, якість закону, юридична сила, верховенство права, баланс приватних та суспільних (публічних) інтересів, справедливість, раціональність (розумність) та доцільність, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Bernaziuk Ian Oleksandrovich, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law Tavriya National University. VI Vernadsky, Kyiv, Ukraine, e-mail: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>*

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW TO RESOLVE CONFLICTS IN LEGISLATION

Abstract. The article highlights the essence of the approach to resolving conflicts in legislation based on the application of the principle of the rule of law. The normative and legal basis for the application of the approach based on the unconditional priority of the norms of the Constitution of Ukraine over other legal norms is determined. The essence of the approach regarding the “most favorable for the person” way of interpreting legal norms containing conflicting norms is characterized.

Based on the analysis of legislation and the practice of the Supreme Court, the author proved that one of the basic approaches to overcoming conflicts in legislation is the application of the rule of law principle. It was determined that this approach is based on the unconditional priority of the norms of the Constitution of Ukraine over the norms of other acts of legislation, which is defined in Part 2 of Art. 8 of the Constitution of Ukraine, that is, in case of conflicts, it is necessary to proceed from the approach of the highest legal force of the norms of the Constitution of Ukraine, which are followed by the norms of laws that have a higher legal force in relation to all other normative legal acts, which, accordingly, already have the status of subordinate laws.

It has been proven that the application of the approach “for the benefit of the person and/or public interests” or giving priority to a more important right of the person (in the presence of competition between different rights of different persons) to overcome the conflict in legislation is based on the constitutional principle of the rule of law and is related to the obligation of the state regarding the observance of the principle of good governance and the fulfillment of the requirement regarding the “quality of the law”.

The author found out that the approach “for the benefit of the person and/or public interests” is conditioned by the court’s duty, first of all, to protect the constitutional rights and freedoms of the person, to give priority to the expanded interpretation of the provisions of the Constitution of Ukraine, which contains not only the norms of direct action, but principles and values, which entail more effective protection of the constitutional rights and freedoms of the individual.

Keywords: legal conflict, legal certainty, quality of law, legal force, rule of law, Supreme Court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Загальні підходи до вирішення колізій у законодавстві визначені у положеннях Конституції України. Зокрема, відповідно до ч. ч. 1-3 ст. 8 Основного Закону України Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії [1].

У свою чергу Кодекс адміністративного судочинства України (КАС України) містить такі норми, які визначають підходи до вирішення колізій у законодавстві: 1) суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) (ч. ч. 1-2 ст. 6); 3) якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії [2].

З аналізу вищенаведених правових норм вбачається, що одним із підходів до вирішення колізій у законодавстві судом відноситься застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на абсолютній пріоритетності норм Конституції України над іншими актами законодавства.

Застосування цього підходу у національній судовій практиці має певні особливості, дослідження яких у межах цієї наукової роботи дозволить обґрунтувати його пріоритетність

у разі, зокрема, вирішення колізій між актами однакової юридичної сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти виникнення колізій у законодавстві та підходів до їх вирішення були предметом вивчення у роботах таких науковців як Ю.Г. Барабаш, М.В. Білак, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, І.Л. Желтобрюх, М.І. Козюбра, М.І. Смокович та ін.

Безпосередньо принцип верховенства права був розкритий, зокрема, у роботах А.В. Дайсі, Д.Д. Луспенника, М.М. Лученко, Г.Л. Радбруха, В.І. Серьогіна, а також комплексних документах: Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» та Звіті про верховенство права у Європейському Союзі за 2020 рік [39-45].

Окремі питання, пов'язані із застосуванням принципу верховенства права під час вирішення колізій у законодавстві, досліджувалися автором цієї статті [3; 4; 5]. Проте, з огляду на розвиток судової практики ВС, практики ЄСПЛ та процесуального законодавства, потребують актуалізації наукові підходи до вирішення колізій на підставі застосування принципу верховенства права.

Метою статті є визначення на підставі аналізу законодавства та практики Верховного Суду особливостей підходу до вирішення колізій у законодавстві на підставі застосування судами принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Одним з базових підходів до вирішення колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над іншими правовими нормами. Конституційно-правовою основою такого під-

ходу є ч. 2 ст. 8 Конституції України, яка передбачає, що Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

При цьому, обґрунтованою видається думка М. І. Козюбри про те, що принцип верховенства права треба розглядати не як абстрактну категорію, що дає змогу обґрунтовувати з покликанням на нього будь-які, навіть неконституційні позиції, а як поняття, нерозривно пов'язане з людиною, її правами та свободами; саме вони становлять загальноцивілізаційну, загальнокультурну, універсальну цінність незалежно від націй, ідеологій, релігій, а тому вже давно не є лише внутрішньою справою держави, ставши об'єктами міжнародно-правового регулювання [6, с. 66].

Отже, при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів (акти прийняті ВРУ відповідно до ст. ст. 92-94 Конституції України), що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних. При цьому, ратифіковані міжнародні договори мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших законів.

У своїй роботі «Доктрина норм прямої дії Конституції України» М.В. Білак звертає увагу, що суди, застосовуючи конкретну норму закону України чи іншого правового акта у справі, повинні аналізувати їх на предмет відповідності Конституції України, особливо тоді, коли норма застаріла, незрозуміла, або містить колізії, про-

галини тощо; суддя повинен застосовувати не лише нормативний зміст закону чи іншого правового акта, який підлягає застосуванню в конкретно-му спорі, а і сутність приписів права; там, де закон України не може виконати своєї функції, суддя, підкоряючись принципам верховенства права (правовладдя), повинен: вдатися до продуктивної критики як до засобу встановлення і заповнення певної прогалини чи правового стандарту (іншими словами, судового активізму), здійснити тлумачення максимально на користь Конституції України [7].

Як приклад прямого застосування Верховним Судом (ВС) норми Конституції України можна навести ухвалу від 18 жовтня 2018 р. у справі № 712/12758/17, в якій Суд закрив касаційне провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності, як помилково відкрите, зазначивши, що ч. 3 ст. 272 КАС України передбачено, що судові рішення суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ, визначених ст. ст. 273-277, 282-286 цього Кодексу, набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені [8].

ВС також виходив з основних засад судочинства, визначених у п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, згідно з якими право на касаційне оскарження судового рішення забезпечується виключно у визначених законом випадках, що повністю відповідає вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) [9] та практиці ЄСПЛ щодо можливості держави встановлювати певні обмеження права на перегляд судового рішення судами

вищого рівня (рішення ЄСПЛ у справі «Ashingdane v. the United Kingdom», заява № 8225/78 [10]).

Застосовуючи для вирішення колізій у законодавстві підхід щодо вищої юридичної сили Конституції України, на підставі ч. 3 ст. 7 КАС України, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, то суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до ВС для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України (КСУ) подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції КСУ.

З цього приводу у Рішенні від 12 лютого 2002 р. № 3-рп/2002 КСУ наголосив, що Конституція України як головне джерело національної правової системи є також базою для поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі України положення [11].

Важливо, що у ст. 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності [12], разом з тим, у чинній редакції ст. 129 Конституції України (після внесення змін згідно із Законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [13]) такий принцип відсутній та лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права». Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 8 Основного

Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Зазначені конституційні положення деталізовані у ст. ст. 2, 6 та 242 КАС України, які передбачають, що однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства є верховенство права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права та застосовує його з урахуванням судової практики ЄСПЛ; рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про адміністративну процедуру», який набере чинності 31 грудня 2023 року, адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Про істотну відмінність між поняттями «право» і «закон» було наголошено у Рішенні КСУ від 2 листопада 2004 р. у справі 15-рп/2004, в якому зроблено висновок про те, що одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства; всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною

мірою дістала відображення в Конституції України; таке розуміння прав не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим; справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [14].

Таким чином, Конституція України містить не тільки норми прямої дії, але і принципи та цінності, а також ураховуючи те, що суд повинен, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, при виникненні ситуації, за якої потрібно вибрати пріоритет: вузька інтерпретація норми, що призводить до одного результату, або розширене тлумачення, що гарантує за собою більш ефективний захист конституційних прав і свобод, варто робити вибір на користь останнього, враховуючи також дотримання балансу суспільних та приватних інтересів.

Такий висновок можна знайти, зокрема, в ухвалах ВС від 25 жовтня 2019 р. у справі № 520/15025/16-а [15] та від 8 листопада 2019 р. у справі № 815/1226/18 [16].

Вищезазначений підхід до вирішення колізії у законодавстві, що ґрунтується на конституційній zasadі верховенства права, є сумісним з підходом до тлумачення законодавства, який умовно можна назвати «на користь особи та/або суспільних інтересів». Цей підхід пов'язаний з необхідністю дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону».

Зокрема, принцип належного урядування напряму пов'язаний з особливостями тлумачення законодав-

ства (вирішення колізій) на користь суб'єкта приватного права, дотримання принципу легітимних (законних) очікувань та гарантування права власності [3, с. 194].

Стосовно критерію «якості закону» слід також зазначити, що встановлення судом невідповідності окремих положень закону критерію «якість закону», зобов'язують такий суд застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону [4].

Вимога щодо «якості закону» та обов'язок суду застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення закону, який не відповідає критерію «якість закону», ґрунтуються передусім на положеннях ч. 1 ст. 57 Конституції України, яка встановлює, що «кожному гарантується право знати свої права і обов'язки». Із цієї конституційної норми слідує те, що у випадку встановлення судом того факту, що закон сформульований у спосіб, який не дозволяє особі знати свої права і обов'язки, застосування (тлумачення) такого закону повинно відбуватися судом на користь особи, яку позбавили (звужили) на підставі цього закону певного права або встановили (розширили) для неї нові обов'язки [5, с. 11].

Концепція «якості закону» була сформульована у практиці ЄСПЛ, зокрема, у рішенні у справі «Шокін проти України» (п. п. 56–57, заяви № 23759/03 та № 37943/06) ЄСПЛ зазначив, що відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення порушує вимогу «якості закону» та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника; суд погодився з тим,

що у разі коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід [17].

Крім того, у рішенні у справі «Серков проти України» (п. 39, заява № 39766/05) ЄСПЛ визнав, що тлумачення законодавства, яким слід керуватися, може бути переглянуте за наявності дійсних переконливих причин, а також зауважив, що в такому випадку зміна юридичного тлумачення має бути виправданою і аргументованою (п. 40) [18].

У судовій практиці є приклади застосування вищезазначеного підходу під час тлумачення правових норм, що не повністю відповідають критерію «якість закону».

Наприклад, Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС), розглянувши зразкову справу № 360/3611/20 щодо призначення пенсії на пільгових умовах, у постанові від 3 листопада 2021 р. зазначила, що на час виникнення спірних правовідносин була наявна колізія між нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення», з одного боку, та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – з іншого, в частині визначення віку набуття права на пенсію на пільгових умовах. Перший із цих законів визначав такий вік у 50 років, тоді як другий – у 55.

З огляду на те, що норми цих законів регулюють одне і те ж коло відносин, та враховуючи, що у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш

сприятливим для особи, ВП ВС зробила висновок про те, що у цій справі застосуванню підлягають саме норми Закону України «Про пенсійне забезпечення» з урахуванням Рішення КСУ № 1-р/2020 від 23 січня 2020 р. [19], а не Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [20].

Аналогічний підхід застосовано ВП ВС у постанові від 19 лютого 2020 р. у справі № 520/15025/16-а, в якій Суд також наголосив, що у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи [21], та ВС у постановах від 8 листопада 2021 р. у справі № 580/492/21 [22] та від 9 грудня 2021 р. справі № 280/4257/20 [23]. Зокрема, ВС зазначив, що за загальним правилом, суд повинен тлумачити національне законодавство у соціальній сфері таким чином, щоб результат цього тлумачення відповідав верховенству права з урахуванням усіх складових цього принципу, зокрема, справедливості і розумності та, відповідно, у спосіб, що є найбільш сприятливим для захисту прав та інтересів особи.

Іншим прикладом вирішення колізії у законодавстві шляхом застосування підходу «на користь особи» є справа № 640/9124/19, яка стосувалася скасування судового наказу про стягнення з мешканців заборгованості з утримання будинків і споруд. У постанові від 25 березня 2020 р. ВС, за результатом перегляду у касаційному порядку цієї справи, задовольнив касаційну скаргу, наголосивши, що

закон повинен бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні.

Суди першої та апеляційної інстанцій залишили заяву про скасування судового наказу без розгляду, оскільки, зокрема, до неї не було додано документ, що підтверджує сплату судового збору. Проте, ВС не погодився з таким рішенням судів попередніх інстанцій та, задовольняючи касаційну скаргу одного з мешканців, зазначив, що відповідно до пп. 4-2 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду заяви про скасування судового наказу ставка судового збору становила 0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, однак згідно з п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання заяви про скасування судового наказу.

З наведеного ВС встановив наявність правової колізії між нормою п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» – з одного боку та нормами пп. 4-2 п. 1 ч. 2 ст. 4 цього ж Закону та п. 1 ч. 5 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України; яким встановлено обов'язок надання документу про сплату судового збору разом із заявою про скасування судового наказу) – з іншого боку [24].

Отже, ухвалюючи рішення у цій справі ВС вирішив вищенаведену колізію у законодавстві шляхом тлумачення правової норми на користь особи.

Інша справа № 2-493/05(2а-381/05) стосувалася встановленої у Декреті КМУ «Про прибутковий податок з громадян» (на момент оподаткування відповідних операцій) ставки прибуткового податку з громадян, що застосовувалася до доходів, отриманих не

за місцем основної роботи. Декрет передбачав застосування до таких доходів фіксованої ставки у розмірі 20%. У свою чергу, Указом Президента України «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян» встановлювалась прогресивна ставка.

Переглядаючи цю справу у касаційному порядку, Суд вказав на наявність колізії між відповідними правовими актами. Не дивлячись на те, що Указ Президента України було прийнято пізніше, ніж Декрет КМУ, суд касаційної інстанції зробив висновок, що відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення такого важливого фінансового питання, порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника [25].

З огляду на вищезазначене, Суд визнав за необхідне застосовувати більш сприятливий підхід до платника податку, тобто фіксованої, а не прогресивної ставки прибуткового податку.

Розглянуті вище спірні правовідносини у податковій сфері виникли до набрання чинності ПК України. При цьому чинне податкове законодавство, зокрема, у п. 4.1.4 ст. 4 ПК України, закріплює принцип презумпції правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають нео-

днозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу [26].

На важливість дотримання саме такого підходу неодноразово звертали увагу науковці та самі судді. Зокрема, М. І. Смокович наголосив, що ПК України є основним процесуальним актом, тому колізійність цих норм неприпустима, а судді повинні дотримуватися вимоги ПК України про те, що усі сумніви щодо наявності обставин, за яких особа може бути притягнута до відповідальності за порушення податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючий орган, трактуються на користь такої особи; такий законодавчий імператив стосується також і діяльності адміністративних судів [27, с. 133].

Важливо, що О.В. Запотоцька також акцентує увагу, що положеннями п. 56.21 ст. 56 ПК України передбачено, що у разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів/нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать одне одному та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, то рішення ухвалюється на користь платника податків [28, с. 156].

У своїй роботі І. Л. Желтобрюх стверджує, що у профільних законодавчих актах багатьох зарубіжних

держав утілений такий же погляд на обов'язок адміністративних судів надавати пріоритет/перевагу захисту порушених прав порівняно з процесуальним формалізмом та абсолютизацією диспозитивності [29, с. 88].

Для прикладу застосування судом для вирішення колізії у законодавстві підходу «на користь особи» можна навести справу № 240/4937/18, спір у якій виник щодо нарахування та виплати підвищення до пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на території радіоактивного забруднення. Ця справа була передана на розгляд ВС як зразкова.

Переглядаючи цю справу в апеляційному порядку, ВП ВС встановила, що спірні правовідносини були урегульовані ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у редакції Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII, який у подальшому у частині скасування або обмеження пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, визнані Рішенням КСУ від 17 липня 2018 р. № 6-р/2018 неконституційними, тобто такими, що суперечать положенню ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якого держава відповідає перед людиною за свою діяльність [30].

При цьому, проблема полягала у тому, що у наведеному Рішенні КСУ не було встановлено застережень щодо

порядку застосування ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

З огляду на вищезазначене, мало місце відновлення дії попередньої редакції ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до внесення змін Законом від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII, що спричинило колізію правозастосування оскільки з 1 січня 2016 р. набрала чинності ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у редакції Закону від 4 лютого 2016 р. № 987-VIII. Колізія полягала у тому, що ст. 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у різних редакціях визначала неоднакове коло осіб, що мають право на доплату.

Вирішуючи цю колізію, ВП ВС застосувала підхід «на користь особи» з огляду на необхідність додержання принципу верховенства права (ст. ст. 3, 8 Конституції України та ст. 6 КАС України) в частині визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, які визначають зміст та спрямованість держави, з урахуванням дискреції держави щодо визначення порядку та розміру гарантій, зумовленої фінансово-економічними можливостями для збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства, без порушення сутності відповідних прав.

ВП ВС також наголосила, що такий підхід до розуміння наслідків визнання неконституційними нормативно-правових актів (або окремих положень) та усунення колізії, що виникла

внаслідок цього, забезпечує стабільність конституційного ладу в Україні, гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, цілісність, непорушність та безперервність дії Конституції України, її верховенство як Основного Закону держави на всій території України [31].

Водночас, слід навести деякі приклади із судової практики, у яких ВС не врахував невідповідність положень застосованого правового акта критерію «якості закону» під час тлумачення правової норми.

Зокрема, розглядаючи справу № 240/10153/19, яка стосувалась призначення одноразової грошової допомоги у зв'язку із встановленням інвалідності 2 групи, внаслідок травм, пов'язаних із захистом Батьківщини, Судова палата з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду застосувала положення п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», надаючи, тим самим, перевагу менш сприятливому для особи способу тлумачення [32].

Водночас, в Окремій думці від 14 серпня 2020 р. на постанову ВС від 15 липня 2020 р. у справі № 240/10153/19, зазначено про неврахування Судовою палатою «дефекту» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань соціального захисту військовослужбовців» від 4 липня 2012 р. № 5040-VI, у частині внесення змін до п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців» (невідповідності такому критерію як «якість закону»), що виключає можливість його застосування при вирішенні цієї справи.

Невідповідність критерію «якість закону» та, відповідно, наявність про-

галини у абз. 1 п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців» у редакції, що діяла з 1 січня 2014 р., полягала у відсутності у нормі умови щодо обмеження виплати одноразової грошової допомоги дворічним терміном після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності.

Такий «дефект» було пізніше виправлено ВРУ шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», зокрема, доповнення п. 4 ст. 16-3 абз. 2 нормою такого змісту: «У разі зміни групи інвалідності, її причини або ступеня втрати працездатності понад дворічний термін після первинного встановлення інвалідності виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку із змінами, що відбулися, не здійснюється». Ці зміни набули чинності лише з 1 січня 2017 р., з огляду на що перед судами постала необхідність вирішення правової проблеми: з якої дати (з 1 січня 2014 р. або з 1 січня 2017 р.) має застосовуватися обмеження дворічним строком права на отримання одноразової грошової допомоги у більшому розмірі.

Обґрунтовуючи незгоду з постановою Судової палати від 15 липня 2020 р., в Окремій думці також зазначено, що категорій «якість закону» є основою правового порядку, заснованого на принципах верховенства права (правовладдя; rule of law), оскільки однією з вимог цього принципу є вимога правової визначеності (legal certainty), яка є істотно важливою у питаннях довіри до судової системи, а також для гарантування ефективності підприємницької діяльності та привабливості інвестиційно-

го клімату (передумов економічного розвитку).

Норми права, що не відповідають критерію «якості закону» (зокрема, не відповідають принципу передбачуваності (principle of foreseeability); створюють можливість різного тлумачення та правозастосування), суперечать і такому елементу принципу верховенства права як заборона свавілля, а застосування таких норм може призвести до порушення конституційних прав особи та неможливості адекватного захисту від необмеженого втручання суб'єктів владних повноважень у права такої особи.

При цьому, суб'єкт нормотворчості не повинен порушувати права особи внаслідок прийняття «неоднозначних» актів законодавства та повинен нести відповідальність за це (особливо, якщо акт передбачає можливість обмеження прав особи), а також мати обов'язком негайно виправити ситуація, яка зумовлена прийняттям акта, що містить норми права, які не відповідають критерію «якості закону».

Таким чином, зроблено висновок, що у випадку існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, наявність у національному законодавстві правових «прогалин» щодо захисту прав людини та основних свобод, зокрема, у сфері соціального забезпечення, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи. У цій справі найбільш сприятливий для особи є підхід до тлумачення п. 4 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», відповідно до якого відповідні

обмеження слід застосовувати з 1 січня 2017 р. [33].

Вищенаведений висновок ґрунтується, крім іншого, на положеннях ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (Рішення КСУ від 24 грудня 2004 р. № 22-рп/2004 [34]).

Крім того, як наголошено у Рішенні КСУ від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012, суди під час вирішення справ про соціальний захист громадян керуються, зокрема, принципом законності, який передбачає застосування судами законів України, а також нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України [35].

Подібним чином колізія у законодавстві була вирішена під час розгляду справи № 711/1837/18, в якій спір виник з приводу призначення та виплати одноразової грошової допомоги особі, якій встановлено II групу інвалідності відповідно до Закону України «Про міліцію», а також Порядку та умов призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності працівника міліції, затверджених постановою КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 850 (далі – Порядок № 850). У постанові від 22 жовтня 2020 р. Судова палата з розгляду справ щодо захисту соці-

альних прав Касаційного адміністративного суду зробила висновок про те, що оскільки положення Закону України «Про міліцію» втратили чинність, а за колишніми працівниками міліції збереглося лише право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги, зокрема у зв'язку із встановленням інвалідності за певних обставин, яке може бути реалізовано через механізм, визначений Порядком № 850, то до відносин, які виникли у цій справі, слід застосувати строк, обмежений двома роками, який обчислюється з дня первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності [36].

В Окремій думці від 4 листопада 2020 р. на вищезазначену постанову декілька суддів ВС висловили свою незгоду з таким висновком, зазначивши, що положення Порядку № 850 не позбавляють позивача права на отримання одноразової грошової допомоги, а лише встановлюють обмеження у розмірі проведення виплати нарахованої суми грошової допомоги в залежності від часу повторного встановлення інвалідності із втратою працездатності після первинного встановлення втрати працездатності, а також не містять жодних застережень щодо неможливості проведення виплати грошової допомоги у разі встановлення особі після спливу дворічного терміну іншої групи інвалідності чи більшого відсотку втрати працездатності [37].

Окремі проблемні питання щодо вирішення колізій у законодавстві, зокрема, на основі підходу, що визнає пріоритет верховенства права, були предметом обговорення на одному із семінарів Національної школи суддів України за участі представників зару-

біжних судів та міжнародних експертів. У ході обговорення питань щодо вирішення конфліктів між принципами права суддя Конституційного суду Латвії висловив думку про те, що Конвенція покладає на всі державні органи обов'язок забезпечувати дотримання підходу, за якого в судовій практиці не будуть ущемлені основні права, закріплені в Конвенції. Він наголосив, що такий підхід є особливо важливим, коли між собою конкурують дві рівні норми; у цьому випадку суддя має виходити із принципу забезпечення балансу інтересів сторін [38].

Для наочної демонстрації застосування такого підходу був наведений приклад із судової практики Німеччини. Зокрема, суть справи полягала у тому, що за договором оренди, в якому визначались усі основні права та обов'язки сторін, сім'я із Туреччини наймала житлове приміщення. Згодом, всупереч забороні власника, наймачі встановили параболічну антену, з огляду на що власник звернувся з позовом до суду про виселення. Коли справа дійшла до суду касаційної інстанції, останній розглянув справу, виходячи з позиції конституційних принципів. У цій ситуації Суд зробив висновок, що має місце конфлікт між майновими правами власника квартири та правом на свободу слова, складовою якого є право на отримання інформації, сім'ї наймачів. Пріоритет був наданий тому, що позивачі мають отримувати інформацію, щоб вони могли як члени суспільства брати участь у державному житті в цілому, оскільки, на думку суду, ці права мають соціальний пріоритет [38].

Отже, у розглянутій ситуації Суд фактично застосував специфічний підхід до вирішення колізії, надавши

пріоритет більш важливому соціальному праву особи.

Висновки. Проведене у цій статті дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Одним з базових підходів до подолання колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над нормами інших актів законодавства, що визначено ч. 2 ст. 8 Конституції України, тобто при наявності колізій потрібно виходити з підходу про найвищу юридичну силу норм Конституції України, за якими йдуть норми законів (акти прийняті ВРУ та підписані, за загальним правилом, Президентом України), що мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів, які, відповідно, вже мають статус підзаконних.

2. Застосування підходу «на користь особи та/або суспільних інтересів» або надання пріоритету більш важливому праву особи (при наявності конкуренції між різними правами різних осіб) для подолання колізії у законодавстві ґрунтується на конституційній засаді верховенства права та пов'язане з обов'язком держави щодо дотримання принципу належного урядування та виконання вимоги щодо «якості закону», а також обов'язком суду, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, надавати пріоритет розширеному тлумаченню положень Конституції України, які містить не тільки норми прямої дії, але принципи та цінності, що тягне за собою більш ефективний захист конституційних прав і свобод особи.

3. Застосовувати принцип верховенства права (правовладдя) як крите-

рій подолання колізій у законодавстві (надання пріоритету нормі права, яка є найбільш прийнятною для особи та/або суспільних (публічних) інтересів за конкретних спірних правовідносин) слід разом з іншими підходами до подолання колізій, враховуючи також загальноцивілізаційні цінності справедливості, раціональності (розумності) та доцільності, необхідність досягнення балансу між конкуруючими інтересами особи, суспільства та держави, а також, зокрема, у соціальних та податкових спорах, гарантуючи дотримання конституційного принципу збалансовані бюджету України (ч. 3 ст. 95 Основного Закону України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Берназюк Я. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Серія Право. Випуск 64. С. 189-197.
4. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>.
5. Берназюк Я. Особливості застосування критерію «якості закону» під час вирішення публічно-правових спорів. Право і суспільство. 2020. № 5/2020. С. 6-14.
6. Барабаш Ю. Г., Бориславська О. М., Венгер В. М. та ін. Конституційне право: підручник; за загальною редакцією М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2021. 528 с.
7. Білак М.В. Доктрина норм прямої дії Конституції України: правозастосування. Юридична практика. 2021. URL : <https://pravo.ua/doktryna-norm-priamoii-dii-konstytutsii-ukrainy-pravozastosuvannia/>.
8. Ухвала Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 712/12758/17. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77248307>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Case of Ashingdane v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 28.05.1985, № 8225/78. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Ashingdane%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57425%22%5D%7D>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 12.02.2002 № 3-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text>.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР у ред. від 02.03.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text>.
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
14. Рішення Конституційного суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

15. Ухвала Верховного Суду від 25 жовтня 2019 року у справі № 520/15025/16-а. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85206843>.
16. Ухвала Верховного Суду від 8 листопада 2019 року у справі № 815/1226/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85492847>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шокін проти України» від 14.01.2011, № 23759/03 та № 37943/06. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.
18. Case of Serkov v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights, 07.07.2011, № 39766/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus/#%22fulltext%22:%2239766/05%22,%22documentcollectionid%22:%222GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-105536%22>}}
19. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2020 від 23 січня 2020 року. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20002.html.
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 листопада 2021 року у справі № 360/3611/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541>.
21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 520/15025/16-а. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951282>.
22. Постанова Верховного Суду від 9 листопада 2021 року у справі № 580/492/21. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100904363>.
23. Постанова Верховного Суду від 9 грудня 2021 року справа № 280/4257/20. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101774347>.
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2020 року у справі № 640/9124/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88460805>.
25. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 1 квітня 2015 р. № 2-493/05(2а-381/05). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/43651973>.
26. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
27. Смокович М. Податкові спори: виклики адміністративного судочинства. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
28. Запотоцька О.В. Момент колізії в законодавстві щодо реєстрації платником акцизного податку. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
29. Желтобрюх І. Вихід адміністративного суду за межі позовних вимог: питання імперативності та процесуальні обмеження. Податкові спори в адміністративному судочинстві: Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4-5 липня 2022 року). Київ: «Компанія «ВАІТЕ», 2022 р. 240 с.
30. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 р. № 6-р/2018. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KS18081?ed=2018_07_17.
31. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 240/4937/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952401>.
32. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 15 липня 2020 року у справі № 240/10153/19. URL :

<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90425351>.

33. Окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14 серпня 2020 року до постанови від 15 липня 2020 року у справі № 240/10153/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90985586>.

34. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text/>

35. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

36. Постанова Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 711/1837/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92385256>.

37. Окрема думка суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 4 листопада 2020 року на постанову Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 711/1837/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92624580>.

38. Ознайомлення з досвідом країн Європи із застосування кримінального законодавства. Вирішення конфліктів між принципами права. Національна школа суддів. 2019. URL : <http://nsj.gov.ua/ua/news/oznayomlennya-z-dosvidom-krain-evropi-iz-zastosuvannya-kriminalnogo-zakonodavstva/>.

39. Лупеник Д.Д. Верховенство права -- «новий» старий принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. Право України, 2017, № 7, С. 9-20

40. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право // Проблеми філософії права, пер з ним. В.С.Бігуна. – 2004. – Том II. С.

83-94. <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9678/09-Radbruch.pdf?sequence=1>.

41. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение въ изучение английской Конституции / Пер., доп. по 6-му англ. изд. О.В. Полторацкой, под ред. проф. П.Г. Виноградова). – М.: Типограф. Т-ва И.Д. Сытина, 1907. – 671 с.

42. Серьогін В. Верховенство права: сучасні уявлення про сутність та зміст конституційного принципу // Legalitas : сайт. 27.10.2015. URL: <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-v-serogin-verhovenstvo-prava-suchasni-uyavlennya-pro-sutnist-ta-zmist-konstitucijnogo-principu>.

43. Лученко М.М. Принципи пропорційності і верховенства права: питання співвідношення. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 1. С. 11-15. <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/5.pdf>.

44. Про верховенство права: доповідь Венеціанської комісії № 512/2009, прийнята на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

45. Звіт про верховенство права за 2020 рік: Ситуація з верховенством права у Європейському Союзі > {SWD (2020) 300-326} <http://www.ejtn.eu/PageFiles/18703/Dumbrava%20PPT.pdf>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996, June). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. (2005, July 06). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].

3. Bernaziuk Ya. O. (2021) Pryntsyp nalezhnoho uriaduvannia (good governance): natsionalna ta yevropeiska sudova praktyka [The principle of good governance: national and European judicial practice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. (Vols. 64), (pp. 189-197) [in Ukrainian].
4. Bernaziuk Ya. (2020) Katehoriia «iakist zakonu» yak skladova pryntsypu verkhovenstva prava ta harantiia zastosuvannia sudom naibilsh spriyatlyvoho dlia osoby tлумachennia zakonu [The category «quality of the law» as a component of the principle of the rule of law and a guarantee of the court’s application of the most favorable interpretation of the law for the individual]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsypu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu> [in Ukrainian].
5. Bernaziuk Ya. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia kryteriiu «iakosti zakonu» pid chas vyrishennia publichno-pravovykh sporiv [Peculiarities of the application of the «quality of the law» criterion during the resolution of public legal disputes]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. (Vol. 5/2020, pp. 6-14) [in Ukrainian].
6. Barabash Yu. H., Boryslavska O. M., Venher V. M. ta in. (2021) Konstytutsiine pravo [Constitutional Law] (528 p.) [in Ukrainian].
7. Bilak M. (2021) Doktryna norm priamoi dii Konstytutsii Ukrainy: pravozastosuvannia [The doctrine of norms of direct effect of the Constitution of Ukraine: law enforcement]. *Yurydychna praktyka – Legal practice*. Retrieved from: <https://pravo.ua/doktryna-norm-priamoi-dii-konstytutsii-ukrainy-pravozastosuvannia/> [in Ukrainian].
8. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court]. (2018? October 18) (Vol. 712/12758/17). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77248307> [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (1950, November 04). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
10. Case of Ashingdane v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights (1985, May 28), (Vol. 8225/78). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%7B%22Ashingdane%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%22,%22documentcollectionid%22:%7B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22itemid%22:%7B%22001-57425%22%7D> [in English].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2002, February 12) (Vol. 3-rp/2002). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text> [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (2014, March 02). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80/ed20140302#Text> [in Ukrainian].
13. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)]. (2016, June 02) (Vol. 1401-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukrainian].
14. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2014, November 02) (Vol. 15-rp/2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
15. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court]. (2019, October 25) (Vol. 520/15025/16-a). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85206843> [in Ukrainian].

16. Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Decision of the Supreme Court] (2019, November 08) (Vol. 815/1226/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85492847> [in Ukrainian].

17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shchokin proty Ukrainy» [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Shchokin v. Ukraine»]. (2011, January 14) (Vol. № 23759/03 and № 37943/06). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text [in Ukrainian].

18. Case of Serkov v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights. (2011, July 07) (Vol. 39766/05). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%2239766/05%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-105536%22>] [in English].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2020, January 23) (Vol. 1-r/2020). Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS20002.html.

20. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2021, November 03) (Vol. 360/3611/20). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541> [in Ukrainian].

21. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, February 19) (Vol. 520/15025/16-a). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951282> [in Ukrainian].

22. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court]. (2021, November, 09) (Vol. 580/492/21). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100904363> [in Ukrainian].

23. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court]. (2021, December 09) (Vol. 280/4257/20). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101774347> [in Ukrainian].

24. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation]. (2020, March 25) (Vol. 640/9124/19). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88460805> [in Ukrainian].

25. Ukhvala Vysshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy [Decision of the Higher Administrative Court of Ukraine]. (2015, April 01) (Vol. 2-493/05(2a-381/05). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/43651973> [in Ukrainian].

26. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (2010, December 02) (Vol. 2755-VI). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

27. Smokovych M. (2022) Podatkovi spory: vyklyky administratyvnoho sudochynstva [Tax disputes: challenges of administrative proceedings]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»*. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

28. Zapototska O. (2022) Moment kolizii v zakonodavstvi shchodo reiestratsii platnykom aktsyznoho podatku [The point of conflict in the legislation regarding registration by the excise tax payer]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine:*

Problems of Theory and Practice. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

29. Zheltobriukh I. (2022) Vykhid administratyvnoho sudu za mezhi pozovnykh vymoh: pytannia imperatyvnosti ta protsesualni obmezhenia [The administrative court's departure from the limits of claims: issues of imperativeness and procedural limitations]. *Podatkovi spory v administratyvnomu sudochynstvi: Zbirnyk tez dopovidei Piatoi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» – Tax disputes in administrative proceedings: Collection of abstracts of reports of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»*. (2022, July 04-05) (240 p.) [in Ukrainian].

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2018, July 17) (Vol. 6-r/2018). Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/KS18081?ed=2018_07_17 [in Ukrainian].

31. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, Murch 18) (Vol. 240/4937/18). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952401> [in Ukrainian].

32. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi sudovoi palaty z rozghliadu sprav shchodo zakhystu sotsialnykh prav Kasatsiinoho administratyvnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the judicial chamber on the consideration of cases regarding the protection of social rights of the Administrative Court of Cassation]. (2020, July 15) (Vol. 240/10153/19). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90425351> [in Ukrainian].

33. Okrema dumka suddi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Separate opinion of the judge of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court]. (2020, August 14) (Vol. 240/10153/19). Retrieved from:

<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90985586> [in Ukrainian].

34. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2004, December 24) (Vol. 22-rp/2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text/> [in Ukrainian].

35. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. (2012, January 25) (Vol. 3-rp/2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian].

36. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Sudovoi palaty z rozghliadu sprav shchodo zakhystu sotsialnykh prav Kasatsiinoho administratyvnoho sudu [Resolution of the Supreme Court as part of the Judicial Chamber on consideration of cases regarding the protection of social rights of the Administrative Court of Cassation]. (2020, October 22) (Vol. 711/1837/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92385256> [in Ukrainian].

37. Okrema dumka suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Separate opinion of the judges of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court]. (2020, November 04) (Vol. 711/1837/18). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92624580> [in Ukrainian].

38. Oznaiomlennia z dosvidom krain Yevropy iz zastosuvannia kryminalnoho zakonodavstva. Vyrishennia konfliktiv mizh pryntsyypamy prava [Acquaintance with the experience of European countries in the application of criminal legislation. Resolving conflicts between principles of law]. *Natsionalna shkola suddiv – National School of Judges*. (2019). Retrieved from: <http://nsj.gov.ua/ua/news/oznayomlennya-z-dosvidom-krain-evropi-iz-zastosuvannya-kryminalnogo-zakonodavstva/> [in Ukrainian].